

แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
GUIDELINES FOR PRESERVING ANCIENT SITES WAT PHRAPHUTTHABATH
RATCHAWORAMAHAWIHARN SARABURI PROVINCE

Research Articles

บทความวิจัย

พระธรรมธันธ์ กนต์วีโร (ชัยธรรมภักดิ์)

Phra Thornthanat Kantaveero (Chaithammapat)

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

M.A. Student Department of Buddhist Communication Innovation Gradual School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail top0988434599@gmail.com.

Article history:

Received: September 30, 2023 / Revised: October 24, 2023

Accepted: November 29, 2023 / Available Online: December 3, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี 2) เพื่อศึกษาคุณค่าความสำคัญและคุณประโยชน์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี 3) เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี โดยรวม วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร เป็นวัดพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดพิเศษ ที่มีแหล่งโบราณวัตถุ ย่อมแสดงถึงการเกิดเรื่องราวในอดีตที่แสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมต่าง ๆ ในยุคสมัยนั้น ๆ จนมาถึงในปัจจุบัน โดยมีประโยชน์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่อยู่ร่วมกับศาสนสถานต่าง ๆ วัดพระพุทธรูปเป็นหนึ่งในวัดสำคัญที่มีศิลปวัตถุจำนวนมากที่ได้มาจากการถวายเป็นพุทธบูชา ตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงสามัญชน

คุณค่าความสำคัญและคุณประโยชน์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี โดยรวม มีการพัฒนาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และสภาพแวดล้อมภายในวัดให้มีความสะอาดร่มรื่น มีภูมิทัศน์ที่น่าชื่นชม พัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ให้ทันสมัยทั้งทางโลกและทางธรรม และมีการพัฒนาการจัดกิจกรรมภายในวัดให้ดีขึ้น สถานที่โบราณและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจัดเป็นส่วนหนึ่งของ “มรดกวัฒนธรรม” ที่มีความหมายครอบคลุมถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุและนามธรรม เป็นมรดกของมนุษยชาติรวมถึงการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมความสะอาดต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนจำนวนมากที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงอยู่สืบไป

ส่วนแนวทางอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี โดยรวม แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีนั้นมีแนวทางและขั้นตอนในการอนุรักษ์ตามลำดับ ดังนี้ 1) การศึกษารวบรวมข้อมูลเบื้องต้น สามารถดำเนินค้นคว้ารวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมา หลักฐานทางโบราณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม หรือด้านอื่นๆ 2) การอนุรักษ์ขั้นพื้นฐาน สามารถดำเนินการในขั้นต่างๆ ต่อไปนี้ (1) การดูแลรักษา (2) การป้องกันคุ้มครอง (3) การเสริมความมั่นคง (4) การใช้ประโยชน์โบราณสถาน 3) การอนุรักษ์ขั้นสูง การอนุรักษ์ขั้นสูงจะต้องดำเนินการในขั้นต่างๆภายใต้ข้อแนะนำของกรมศิลปากรทั้งสิ้นกล่าวคือ (1) การป้องกันการเสื่อมสภาพ (2) การจำลองแบบ (3) การบูรณะ (4) การปฏิสังขรณ์ (5) การประกอบคืนสภาพ (6) การประยุกต์การใช้สอย

คำสำคัญ: อนุรักษ์โบราณสถาน; มรดกวัฒนธรรม;

Abstract

This research study focuses on these three objectives: 1) to study the history of the ancient site of Wat Phra phutthabath Ratchaworamahaviharn in Saraburi Province 2) to study the value, importance, and benefits of the ancient site of Wat Phraphutthabath Ratchaworamahaviharn in Saraburi Province 3) to present guidelines for preserving the ancient site Wat Phraphutthabath Ratchaworamahaviharn in Saraburi Province in order to enhance the value and benefits to Thai society This study is a qualitative study (fieldwork) using methodology of In-depth interview of 12 key informants and analyzing to synthesize the data with descriptive analysis.

The research results showed that the history of the ancient sites, Wat Phraphutthabath Ratchaworamahaviharn in Saraburi Province, which is the highest type of first class monastery consisting sources of antiquities represent the emergence of stories as well as way of life and culture of various eras in the past until the present. These are important for both historical and archaeological benefits therefore antiquities are important elements that coexist with religious sites. Wat Phraphutthabath Ratchaworamahaviharn is one of the significant temples with a large number of artifacts obtained from Buddhist offerings, from monarchs to commoners.

The value, importance, and benefits of the ancient site of Wat Phraphutthabath Ratchaworamahaviharn in Saraburi Province have developed religious sites, religious artifacts, and environment inside the temple to be clean, shady, with admirable landscape. They have also cultivated personnel to have modern knowledge both secular and moral and have improved activities within the temple. Archaeological sites and artifacts are classified as part of "cultural heritage" that cover various types of resources in both tangible and intangible culture, and represent as the inheritance of humanity.

The development of various facilities attracting the minds of many people to believe in Buddhism in order to continually nurture it.

For guidelines for preserving the ancient site Wat Phraphutthabath Ratchaworamahaviharn in Saraburi Province, are showed as preservation steps respectively: 1) study and collect primary data of history, archeology evidence, architectures, fine arts, and other related aspects 2) basic preservation which can be proceeded in the following steps: (1) maintenance (2) protection (3) security enhancement (4) the use of ancient sites 3) advanced preservation that must be carried out in various stages under the recommendations of the Fine Arts Department only, namely, (1) prevention of deterioration (2) replication (3) restoration (4) renovation (5) reassembly (6) functional application.

Keywords: PRESERVING ANCIENT SITES; PRESERVING ANCIENT SITES;

บทนำ

โบราณสถาน ความหมายโดยทั่วไป หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่มีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี นอกจากนี้ยังรวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ปรากฏอยู่ เช่น วัดไชยวัฒนาราม แห่งประวัติศาสตร์ทุ่งภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งภาพเขียนสีผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย (ภัททิรา นวลปลอด, 2553, หน้า 123) ในการอนุรักษ์พัฒนาแหล่งโบราณ โบราณคดี โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ หรือที่เรียกว่า “ทรัพยากรทางโบราณคดี” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานกระแสพระราชดำรัส สำคัญไว้เมื่อ พ.ศ. 2506 ว่า “ การก่อสร้างอาคารสมัยนี้ คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อื้อเก่า ๆ แผ่นเดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยาและกรุงเทพฯ แล้วประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย” (สายัณห์ ไพโรชญางิตร์, 2548, หน้า 17) พระราชดำรัสนี้เป็นแนวทฤษฎีสำหรับการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกระดับ ด้วยเหตุนี้การใช้โบราณวัตถุสถานซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้น ในขณะนั้นช่วยสอบสวนเอกสารจึงอาจทำให้ทราบถึงความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ได้ ทำให้ประชาชนเกิดความรักชาติ เนื่องจากการที่เราได้ไปเห็นโบราณวัตถุสถานที่สวยงาม บรรพบุรุษของเรามีความสามารถสร้างสิ่งทั้งดงาม จึงเป็นหน้าที่ของประชาชนที่จะต้องอนุรักษ์ทำนุบำรุงสงวนรักษาไว้ให้คงอยู่ การอนุรักษ์โบราณสถานไว้ย่อมเป็นการช่วยรักษาอิสราภาพของชาติ การที่ดินแดนของเราแสดงให้เห็นว่าเป็นที่ตั้งของวัฒนธรรมอันสูงส่งช่วยให้เราเกิดความรักความหวงแหน (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 124) หลักฐานเชิงประจักษ์ ใช้ยืนยันเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตด้วยสภาพของมันเอง ในขณะที่หลักฐาน เอกสาร หรือข้อเขียนทางประวัติศาสตร์ที่แต่งขึ้นไม่สามารถใช้ยืนยันได้ดีเท่าหลักฐานที่เป็นวัตถุหรือสิ่งของจริง ๆ สามารถจับต้องได้ พิสูจน์ทราบได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์

การอนุรักษ์โบราณสถานจำเป็นต้องคำนึงถึงหลักวิธีการ อย่างถูกวิธีอีกด้วย มิฉะนั้นความพยายามในการอนุรักษ์ก็จะเป็นการทำลาย หากพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลและไม่เห็นถึงความสำคัญ

หรือไม่เข้าใจหลักการ อาจทำให้โบราณสถานแห่งนี้เสื่อมสภาพลงเร็วกว่าเท่าที่ควร แต่หากพระสงฆ์และชุมชนให้ความสำคัญของปัญหาดังกล่าวก็จะช่วยกันรักษาและคอยให้ความรู้ชี้แนะกับชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของโบราณสถาน และสร้างจิตสำนึกว่าโบราณสถานเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ ที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ให้โบราณสถานเหล่านี้มีอายุยืนยาวเพื่อให้ชนรุ่นหลังรับรู้ศึกษาต่อไป

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษา แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน เพื่อส่งเสริมและอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้และหาแนวทางการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน ณ วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง จังหวัดสระบุรี เพื่อเสริมสร้างและเรียนรู้การจัดการอนุรักษ์โบราณสถาน เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา ค้นคว้าเป็นแหล่งเรียนรู้ ควรค่าแก่การอนุรักษ์และการพัฒนาเป็นแหล่งโบราณสถานเพื่อให้คงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง จังหวัดสระบุรี
2. เพื่อศึกษาคุณค่าความสำคัญและคุณประโยชน์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง จังหวัดสระบุรี
3. เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง จังหวัดสระบุรี เพื่อเสริมสร้างคุณค่าและคุณประโยชน์ต่อสังคมไทย

วิธีการดำเนินวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง จังหวัดสระบุรี

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์ ได้แก่ นักวิชาการ พระภิกษุสงฆ์ นักท่องเที่ยว และผู้นำชุมชนวัด

ขั้นตอนที่ 3 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือกลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาวิจัย สัมภาษณ์ นักวิชาการ 3 คน พระสงฆ์วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง 3 รูป นักท่องเที่ยว 3 คน ผู้นำชุมชนวัด 3 คน

ขั้นตอนที่ 4 เครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการศึกษา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ดังนี้

- 1) ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร ทฤษฎีระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่วัดพระพุทธรูปมหาธรรมหลวง จังหวัดสระบุรี
- 2) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาประมวลความรู้ สรุปเป็นกรอบแนวคิดกำหนดขอบเขตการวิจัยและกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 3) สร้างสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคิด เพื่อให้ครอบคลุมขอบเขตของการทำวิจัย
- 4) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัยเพื่อตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงให้มีความตรงตามเนื้อหา

5) นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัย

6) นำข้อเสนอแนะที่ได้ปรับปรุงแล้วจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่านมาพิจารณาปรับปรุงแก้ไขให้มีความเหมาะสม จากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ที่สมบูรณ์แล้วไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 การรวบรวมข้อมูล

1) กำหนดข้อมูลและตัวชี้วัด เป็นการกำหนดว่าข้อมูลที่ต้องการมีอะไรบ้าง โดยการศึกษาและวิเคราะห์จากวัตถุประสงค์หรือปัญหาของการวิจัยเพื่อสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย และจะใช้อะไรเป็นตัวชี้วัด จึงจะได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

2) กำหนดแหล่งข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับ นักวิชาการ พระภิกษุสงฆ์ นักท่องเที่ยว และผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

3) นำเครื่องมือวิจัยไปใช้สัมภาษณ์ (Inter View) โดยคณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเชิงนโยบายและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์

4) การสัมภาษณ์กลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด หลักการ ความเป็นมาแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ที่ผู้วิจัยเลือกศึกษามาร่วมสัมภาษณ์ เพื่อให้ข้อมูลนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา รวมถึงได้ข้อมูลเชิงลึก

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการรวบรวมที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ สะดวก และง่ายต่อการค้นหาข้อมูลในการจัดทำแผนเพื่อประโยชน์ต่อการค้นหาข้อมูล ประกอบด้วย

1) แฟ้มข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มหรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อยหรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อย ประกอบด้วยข้อมูล 2 ส่วน คือ

1.1) ข้อมูลที่เป็นแบบบันทึกการสัมภาษณ์และแบบบันทึกการสนทนากลุ่มประกอบด้วย ชื่อผู้ให้ข้อมูล วันที่ ช่วงเวลา สถานที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ครั้งที่ ชื่อผู้สัมภาษณ์ บทสัมภาษณ์

1.2) ข้อมูลที่เป็นแบบวิเคราะห์การสัมภาษณ์เจาะลึก/การสนทนากลุ่ม หรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อย ซึ่งประกอบชื่อผู้ให้ข้อมูล ชื่อผู้สัมภาษณ์ คำหลักบรรยาย เหตุการณ์/สถานการณ์ และการตีความเบื้องต้น แล้วจึงทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ขั้นตอนที่ 7 สรุปผลการศึกษาวิจัยและการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย (Presentation of the Research Results)

ผลการวิจัย

ประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน

วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร เป็นวัดที่มีแหล่งโบราณวัตถุ ย่อมแสดงถึงการเกิด เรื่องราวในอดีตที่แสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมต่าง ๆ ในยุคสมัยนั้น ๆ จนมาถึงในปัจจุบัน โดยมีประโยชน์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่อยู่ร่วมกับศาสนสถานต่าง ๆ การอนุรักษ์ให้คุณค่าแก่โบราณวัตถุไม่ทำลาย ไม่เสื่อมสูญ ควรส่งเสริมและดูแลโบราณวัตถุทั้งเก่าและใหม่ ไม่ว่าจะ

เป็นโบราณวัตถุใหม่ที่อยู่ตามศาสนสถาน หรือโบราณวัตถุที่อยู่ตามแหล่งโบราณสถาน (ร้าง) ช่วยกันดูแลอนุรักษ์และเป็นแหล่งข้อมูลที่สามารถศึกษา เพื่อคงไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาได้สืบไป วัดพระพุทธรูปมหาธรรมราชาวิหาร พระอารามหลวงชั้นเอกชนิดพิเศษ ซึ่งบูรพมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้สร้างพระมณฑปตั้งเด่นเป็นสง่าอยู่บนไหล่เขานับเป็นสถาปัตยกรรมที่พระมหากษัตริย์ราชเจ้าของไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงโปรดให้สร้างและซ่อมด้วยฝีมือช่างอันประณีตสวยงามน่าชื่นชมยิ่งนัก โดยมีความเชื่อว่าหากได้เข้ามากราบขอพรก็จะเกิดเป็นมงคลกับชีวิตรอยพระพุทธรูปเป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยา จะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปที่สร้างไว้ในอดีตนั้นมีความวิจิตรงดงามยิ่งนักหากได้เข้ามาสัมผัสก็จะได้กลิ่นอายของอารยธรรมของไทยสมัยอดีตถึงความประณีตและรังสรรค์ให้เห็นถึงภูมิปัญญาสมัยก่อน ชี้ให้เห็นความเป็นไทยวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ที่ชาวไทยทุกท่านควรที่จะหวงแหนไว้เพื่อให้คนรุ่นหลังได้เห็นความเป็นไทยต่อไป

ศิลปวัตถุเป็นงานประณีตศิลป์ ซึ่งมีคุณค่าด้านงานช่าง การเก็บรักษาไว้ระยะยาว ทำให้ศิลปวัตถุนั้น มีคุณค่าทางศิลปะ เป็นตัวแทนแห่งฝีมือช่างในยุคสมัยหนึ่ง ๆ ทำให้โบราณสถานมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์เพื่อใช้ในการศึกษาเป็นแหล่งข้อมูลประวัติความเป็นมาได้อย่างครบถ้วนและถูกต้อง วัดพระพุทธรูปเป็นหนึ่งในวัดสำคัญที่มีศิลปวัตถุจำนวนมากที่ได้มาจากการถวายเป็นพุทธบูชา ตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงสามัญชนตลอดระยะเวลากว่า 390 ปี ที่วัดแห่งนี้จึงเป็นพื้นที่หนึ่งซึ่งเก็บรวบรวมโบราณวัตถุจากทุกชนชั้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยการที่พุทธศาสนิกชนได้เข้ามากราบไหว้รอยพระพุทธรูปย่อมมาซึ่งความเจริญเหมือนเข้ามากราบพระบาทพระพุทธรูปเจ้า พร้อมกันนั้นก็สืบสานวัฒนธรรมอันดีงามซึ่งคงไว้ให้กับชาวจังหวัดสระบุรี เพราะวัดแห่งนี้มีประเพณีมากมายที่อนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นหลังเพื่อสานต่อประเพณีที่ดีงามสืบไป

วัดพระพุทธรูปมหาธรรมราชาวิหาร เป็นวัดที่มีแหล่งศาสนสถาน โบราณวัตถุ ย่อมแสดงถึงการเกิดอารยธรรม เรื่องราวในอดีตที่แสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมต่าง ๆ ในยุคสมัยนั้น ๆ จนมาถึงในปัจจุบัน ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ทำให้วัดพระพุทธรูปมหาธรรมราชาวิหาร ยังคงมีชื่อเสียงในกลุ่มคนไทยและชาวต่างชาติที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและความงดงามของโบราณสถานต่าง ๆ ศาสนสถานจึงเป็นศูนย์รวมแหล่งข้อมูลความรู้ทั้งอดีตและปัจจุบันพระอารามหลวงแห่งนี้ มีสิ่งสำคัญมากมาย เช่น พระอุโบสถ วิหารหลวงหรือพิพิธภัณฑสถานแห่งพระพุทธรูป วิหารคลัง วิหารพระปาลิไลยก์ พระมณฑป รอยพระพุทธรูป ศาลาเปลื้องเครื่อง พระที่นั่งเย็น เป็นต้น

วัดพระพุทธรูป ถือเป็นพระอารามสำคัญของแผ่นดิน ที่พระมหากษัตริย์ทุกรัชสมัย โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด และล่าสุดสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้ร่วมกับวัดพระพุทธรูป จัดทำโครงการบูรณปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธรูป พระวิหารพระพุทธรูปสี่รอย และศาลาเปลื้องเครื่อง โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2559 และจะแล้วเสร็จทั้งหมดใน พ.ศ. 2561

คุณค่าความสำคัญและคุณประโยชน์โบราณสถาน

วัดพระพุทธรูปมหาธรรมราชาวิหารเป็นวัดตัวอย่างที่ดีของการศึกษา การศึกษาประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยข้อมูลจากโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และศาสนสถานต่าง ๆ เพื่อให้ได้ใช้ประโยชน์ในการศึกษา มากที่สุด เป็นวัดถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจ และเป็นที่พักทางใจของประชาชนโดยทั่วไป วัดจึงต้องมีการจัดการที่ดีเช่น มีการพัฒนาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และสภาพแวดล้อมภายในวัดให้มีความสะอาด

รุ่มรื่น มีภูมิทัศน์ที่น่าชื่นชม พัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ให้ทันสมัยทั้งทางโลกและทางธรรม และมีการพัฒนาการจัดกิจกรรมภายในวัดให้ดีขึ้น รวมถึงการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้ผู้คนที่มาวัดแล้วเกิดความสบายใจ มีความอิ่มเอิบใจ มีความสุขใจ คลายจากความทุกข์ รู้สึกผ่อนคลายจากความเครียดต่าง ๆ ได้รับความรู้ความเข้าใจถึงศิลปวัฒนธรรม และให้พุทธศาสนิกชนได้มีความเข้าใจในพระพุทธศาสนาได้ดียิ่งขึ้น การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์จะทำให้เจ้าของพื้นที่ท่องเที่ยว จำเป็นต้องมีความคิดสร้างสรรค์ในการค้นหา และนำเสนอทรัพย์สินหรือทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้มีความน่าสนใจต่อนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน โดยการเชื่อมโยงสู่วัฒนธรรมหรือเอกลักษณ์ของชุมชน ท้องถิ่นนั้น ๆ และเปิดโอกาสให้ผู้มาเยือนเข้าไปมีส่วนร่วมและสัมผัสกับวัฒนธรรมหรือเอกลักษณ์ของสถานที่นั้น หรือชุมชนที่ไปเยือนโดยตรง และแม้เมื่อเดินทางกลับไปแล้วยังนำประสบการณ์และความประทับใจติดตัวกลับไปด้วย เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนจำนวนมากที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงอยู่ต่อไป

เสนอแนวทางอนุรักษ์โบราณสถาน

แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีนั้นมีแนวทางและขั้นตอนในการอนุรักษ์ตามลำดับ ดังนี้ 1) การป้องกันการเสื่อมสภาพ ได้แก่ การควบคุมสภาพแวดล้อมเพื่อป้องกันการผุพังเสียหายต่างๆควบคุมอุณหภูมิ ความชื้น แสงสว่าง การป้องกันอัคคีภัย และลดมลภาวะ 2) การจำลองแบบ เป็นการลอกเลียนแบบงานศิลปกรรม ส่วนตกแต่งหรือองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของโบราณสถานที่มีคุณค่า ไม่ให้ถูกรบกวนหรือคุกคามให้เสื่อมสภาพ 3) การบูรณะ เป็นการซ่อมแซมโบราณสถานเพื่อฟื้นฟูแนวความคิดหรือลักษณะเดิมของโบราณสถานที่คำนึงถึงวัสดุดั้งเดิม 4) การปฏิสังขรณ์ คือ การนำโบราณสถานกลับไปสู่สภาพเดิมให้ใกล้เคียงมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ 5) การประกอบคืนสภาพ คือ เป็นการสร้างขึ้นใหม่โดยใช้วัสดุดั้งเดิมของโบราณสถานนำมาประกอบใหม่ 6) การประยุกต์การใช้สอย คือ การปรับโบราณสถานเพื่อประโยชน์ใช้สอย

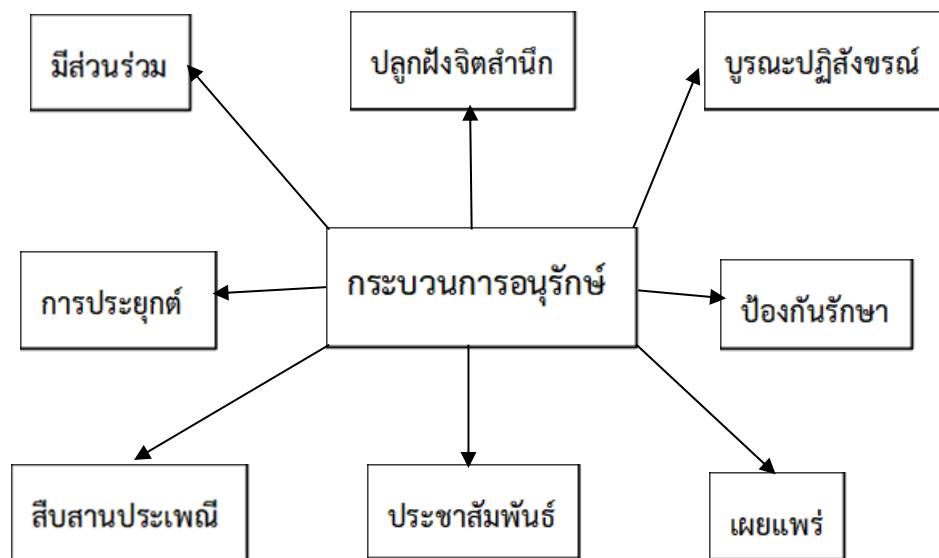
โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุจัดเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้มีฐานะเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ประเภทหนึ่ง และในทางวิชาการเรียกรวม ๆ ว่า ทรัพยากรทางโบราณคดี ซึ่งหมายถึงสถานที่สิ่งก่อสร้างรวมทั้งวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคทุกสมัยและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าความสำคัญสามารถนำมาจัดการให้เป็นคุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนสมัยปัจจุบันและส่งผ่านไปให้คนรุ่นต่อ ๆ ไปได้ใช้ประโยชน์ในอนาคตได้ และยังเป็นปัจจัยเอื้อต่อการสอบสวนเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ให้แน่นอนยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์นั้นย่อมต้องอาศัยเอกสารเป็นสำคัญ เอกสารต่างๆบางชิ้นอาจเขียนขึ้นจากความทรงจำที่เล่าสืบต่อกันลงมาเป็นเวลานาน

การบริหารจัดการการอนุรักษ์โบราณสถานและการท่องเที่ยวของวัดควรเป็นเรื่องที่มีหลักประสมประสานกันหลายรูปแบบ รวมทั้งการบริหารทางธุรกิจ การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานที่ซึ่งเป็นมรดก การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โบราณคดี พิพิธภัณฑ์ศิลปะที่มองเห็นสัมผัสได้ และผลผลิตต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม การจัดการท่องเที่ยวในวัด แม้กระทั่งในพระอารามหลวงยังมีข้อจำกัดอยู่ มากพอสมควร ทั้งด้านกายภาพ ด้านนโยบาย ด้านการพัฒนา บุคลากรทางการท่องเที่ยว และสภาพแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าแนวทางในการวางแผนการบริหารจัดการอนุรักษ์โบราณสถานและการท่องเที่ยวของวัดอย่างถูกต้อง

เหมาะสม มีความสอดคล้องกับความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมและสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงของยุคสมัยปัจจุบันอันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิจัยนี้สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย เรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี” โดยมีหลักการเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ โบราณสถาน มีหลักการและมีส่วนที่ได้กล่าวถึงประโยชน์ในการอนุรักษ์ว่าการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ให้ประโยชน์ทั้งในด้านการอนุรักษ์ หลายประการตามลำดับดังนี้

จากองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย จะกล่าวได้ว่า แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน พื้นที่วัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ซึ่งมีโบราณสถานเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงมีสนใจที่ศึกษา เรื่อง แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน พื้นที่วัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ซึ่งประกอบด้วยความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม ประเพณี วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน การพัฒนาและยกระดับไปสู่มาตรฐานสากล จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ภาครัฐ ภาคท้องถิ่น ภาคประชาสังคมต้องให้ความร่วมมือกันในการผลักดันยุทธศาสตร์ดังกล่าว ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะรวบรวมข้อมูล เพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการบริหารจัดการ ข้อดี ข้อเสีย และสิ่งที่ควรแก้ไข ในเรื่องเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่ วัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ตามระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยต่อไป

บทสรุป

วิเคราะห์ผลการวิจัย โดยรวมวัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร เป็นวัดที่มีแหล่งโบราณวัตถุ ย่อมแสดงถึงการเกิด เรื่องราวในอดีตที่แสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมต่าง ๆ ในยุคสมัยนั้น ๆ จนมาถึงในปัจจุบัน โดยมีประโยชน์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่อยู่ร่วมกับศาสนสถานต่าง ๆ เป็นวัดถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจ และเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชนโดยทั่วไป วัดจึงต้องมีการจัดการที่ดีเช่น มีการพัฒนาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และสภาพแวดล้อมภายในวัดให้มี

ความสะอาดร่มรื่น มีภูมิทัศน์ที่น่าชื่นชม พัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ให้ทันสมัยทั้งทางโลกและทางธรรม และมีการพัฒนาการจัดกิจกรรมภายในวัดให้ดีขึ้น รวมถึงการพัฒนาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้ผู้คนที่มาวัดแล้วเกิดความสุขสบายใจ มีความอิ่มเอิบใจ มีความสุขใจ คลายจากความทุกข์ รู้สึกผ่อนคลายจากความเครียดต่าง ๆ ได้รับความรู้ความเข้าใจถึงศิลปวัฒนธรรม และให้พุทธศาสนิกชนได้มีความเข้าใจในพระพุทธศาสนาได้ดียิ่งขึ้น

ปัจจุบัน วัดพระพุทธรูปมหาธรรมราชาได้รับการดูแลจากทางสำนักงานศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา มีแผนงานสำคัญรับผิดชอบอยู่ หากมีการชำรุด หรือซ่อมแซม โบราณสถานทางวัด สามารถแจ้งข้อมูลให้ทางกลุ่มช่างสำนักงานศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา ตรวจสอบและประเมิน การอนุรักษ์และซ่อมแซมโบราณสถานดังกล่าวให้ถูกต้องในหลักวิธีในการอนุรักษ์โบราณสถานต่อไป เป็นวัดที่มีแหล่งโบราณวัตถุ ย่อมแสดงถึงการเกิด เรื่องราวในอดีตที่แสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมต่าง ๆ ในยุคสมัยนั้น ๆ จนมาถึงในปัจจุบัน โดยมีประโยชน์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โบราณวัตถุจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่อยู่ร่วมกับศาสนสถานต่าง ๆ เป็นวัดถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจ และเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชนโดยทั่วไป วัดจึงต้องมีการจัดการที่ดีเช่น มีการพัฒนาศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และสภาพแวดล้อมภายในวัดให้มีความสะอาดร่มรื่น มีภูมิทัศน์ที่น่าชื่นชม พัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ให้ทันสมัยทั้งทางโลกและทางธรรม และมีการพัฒนาการจัดกิจกรรมภายในวัดให้ดีขึ้น เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนจำนวนมากที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงอยู่ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน วัดพระพุทธรูปมหาธรรมราชา จังหวัดสระบุรี” มีข้อเสนอแนะที่มาจากผลการวิจัย สรุปเป็นประเด็นได้ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ควรดูแลความสะอาดภายนอกแหล่งโบราณสถานในรอบด้านจนถึงที่พักของภิกษุสามเณรด้วย

1.2 ควรจัดหาเจ้าหน้าที่ทางวัดให้มากขึ้นและ วางกฎระเบียบให้ชัดเจนในการดูแลแหล่งโบราณสถาน

1.3 ควรจัดกิจกรรมปลูกจิตสำนึกสร้างให้เห็นความสำคัญในโบราณสถานที่วัดมีอยู่อย่างต่อเนื่องประจำ

1.4 ควรพัฒนาสิ่งแวดลอมให้เหมาะสมมีสุนทรียะเกียวเนื่องจากธรรมชาติสีเขียวให้มากเหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

2.1 ผู้ที่เกี่ยวข้องสถานที่วัด จัดพัฒนาด้านการจัดการ ศาสนบุคคล หรือบุคลากรในวัด ด้านการจัดการสิ่งแวดลอมให้มากยิ่งขึ้น

2.2 จัดทำแผนผังภายในวัด ให้ชัดเจน เข้าใจง่ายเหมาะสมแก่คนทุกคนรวมทั้งนักท่องเที่ยวได้ใช้เป็นเครื่องมือในการเดินทางได้อย่างถูกต้อง

2.3 เจ้าหน้าที่ และบุคลากรในวัดควรแต่งกายสะอาดตา นุ่งผ้าขาว มีมารยาทน้ำใจไมตรีในการต้อนรับผู้ที่มาวัดเพื่อชื่นชมโบราณสถาน

2.4 จัดสถานที่นั่งพักผ่อนที่เพียงพอต่อจำนวนประชาชนมาท่องเที่ยว วางจัดระเบียบร้านค้าร้านขายของที่ระลึก ร้านอาหารที่ถูกสุขลักษณะ สินค้ามีราคาที่เป็นธรรม

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ศึกษากระบวนการสร้างความร่วมมือในองค์กรเพื่อการสนับสนุนการอนุรักษ์โบราณสถาน

3.2 ศึกษาแนวทางการปรับภูมิทัศน์ในโบราณสถานโบราณเพื่อสร้างบรรยากาศในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

3.3 ศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพการจัดการภาครัฐ วัด และเอกชนต่อการจัดการอนุรักษ์โบราณสถานเพื่อส่งเสริมต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

กรมศิลปกร. (2544). *คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*. พิมพ์

ครั้งที่ 3 ,(กรุงเทพมหานคร : บริษัทสมานพันธ์ จำกัด.

กรมศิลปกร. (2547). *คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานโบราณคดี.

ภัททิรา นวลปลอด. (2553). *การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน-โบราณวัตถุ:กรณีศึกษาความคิดเห็นของเยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ผศ.สายัณห์ ไพรชาญจิตร์ (2548). *การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถาน* โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. นนทบุรี : ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด.

พันจันทนุมาศ (เจิม). (2553). *งานนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี*. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา).

พระครูพิศาลธรรมโฆสิต และคณะ, (2549). *คู่มือนำเที่ยววัดพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. (2530). *การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2542). *คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระครูศรีวรภิกขารักษ์, พระภิกษุวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร, 18 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ พระมหาสมัย อคฺคปณฺโณ, พระภิกษุวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร, 18 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ พระมหาบันเท็ง ปณฺตฺโต, พระภิกษุวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร, 18 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางอิด ชนะบุญ, ผู้นำชุมชนวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร, 19 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางกัลยา สีแก้วทา, ผู้นำชุมชนวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร, 24 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางกาญจนา จันทร์ไทย, ผู้นำชุมชนวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร, 24 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางสมจิตร มหาวงษ์, นักท่องเที่ยว, 25 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางนิตยา ศรีเทพ, นักท่องเที่ยว, 25 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางสาวมนณี คงกะพันธุ์, นักท่องเที่ยว, 25 มกราคม 2566

สัมภาษณ์ นางสาวสุกัญญา เบาเนิด, ผู้อำนวยการกรมศิลปากรที่ 3 อุทยาน, 3 กุมภาพันธ์ 2566

สัมภาษณ์ นายศุทธิภพ จันทราภาขจี, นักวิชาการโบราณคดี กรมศิลปากรที่ 3 อุทยาน, 6 กุมภาพันธ์ 2566

สัมภาษณ์ นายณัฐพงษ์ ฉิมมา, นักวิชาการโบราณคดี กรมศิลปากรที่ 3 อุทยาน, 6 กุมภาพันธ์ 2566